Richard Lehmann

LIST FILEMONOVI

RANÉ KŘESŤANSTVÍ A OTROCTVÍ

OBSAH

SLOVO ÚVODEM **7**

LIST FILEMONOVI (ČSP) **9**

PŘEDMLUVA **11**

I. KOMENTÁŘ K LISTU FILEMONOVI **13**

ÚVOD **13**
HLAVNÍ POSTAVY (Fm 1–3) **16**
Adresáti 16
Odesilatelé 18
Onezim 20
DÍKUVZDÁNÍ (Fm 4–7) **22**
PŘÍMLUVA (Fm 8–20) **25**
Úvod (v. 8 a 9) 26
Onezim jako Pavlův syn (v. 10–13) 28
Boží plán pro mezilidské vztahy (v. 14–16) 32
Pavlova žádost (Fm 17–20) 36
ZÁVĚR (Fm 21–25) **38**
Připomenutí základů přímluvy (v. 21 a 22) 38
Pozdravy (v. 23–25) 39
SHRNUTÍ **40**

II. POKUS O HISTORICKOU INTERPRETACI **43**

ÚVOD **43**
KRITICKÉ ZHODNOCENÍ VÝKLADŮ **44**
Křesťanství a mezilidské vztahy 44

Pavlův postoj v kontextu jeho doby ... 45
Pavlovo pojetí „vnitřní" svobody ... 47
HISTORICKÝ KONTEXT ... 50
Pax Romana (Římský mír) ... 50
Svoboda ... 52
a. Propuštěnci ... 53
b. Stoicismus ... 54
Otroci v kontextu sociálních vztahů ... 55
ESCHATOLOGICKÉ SPOLEČENSTVÍ ... 57

TEMATICKÁ BIBLIOGRAFIE ... 60

LIST FILEMONOVI ... 60
OTROCTVÍ A KŘESŤANSTVÍ ... 61
POUŽITÉ ZKRATKY ... 62

tohoto slova, ale jeví se jako docela vhodný, neboť Pavel v předchozím verši hovořil o trvání v čase (v. 15). S tímto důrazem by pak bylo možné onu řeckou frázi přeložit jako „stejně tak v těle jako v Pánu“[134]. Výraz „v Pánu“ je zde prvotním prohlášením, od něhož se pak odvíjí „v těle“. Právě proto, že Onezim teď bude Filemonovi blízkým v každodenním životě i v oblasti duchovní, může jej mít Filemon ještě raději než Pavel.[135] Pro Filemona nemá být toto bratrství „prožíváno pouze duchovně, tedy ‚v Pánu‘, ale také v každodenní praxi, tedy ‚v těle‘“[136]. Filemon má oproti Pavlovi tu výhodu, že získá Onezima zpět a může si jej ponechat u sebe. Tvrdit, že Filemon bude projevovat Onezimovi zvláštní náklonnost, jen proto, že jej už má rád Pavel, by znamenalo přehlížet logický předěl, který je v 16. verši naznačen řeckou částicí *de*, „však“.

Pokud do v. 16 vložíme (ze stylistických důvodů) sloveso „je“, pak jej můžeme přeložit takto: *„… milovaného bratra, jakým je pro mě. Oč více však pro tebe, pro nějž je stejně tak v těle jako v Pánu“*. Pavel zde nežádá Filemona, aby Onezima přijal jako bratra, ale poukazuje na prospěch, který mu může přinést Onezimův odchod a následný návrat. A právě ve světle tohoto pozitivního výsledku může Pavel ve v. 17 konečně formulovat svou žádost. Můžeme tedy konstatovat, že Filemon bude moci přijmout Onezima po jeho návratu jako svého milovaného bratra nejen proto, že se stal členem křesťanského společenství,[137] ale i proto, že oba najdou společnou řeč a porozumění na zcela základní úrovni každodenního života.[138] Není to otázka osvobození, propuštění na svobodu, ale spíše základního lidského sblížení a porozumění ve všech ohledech.[139]

Nyní už má Pavel možnost jasně formulovat závěr, k němuž chtěl Filemona pomocí tří promyšlených a propracovaných „obrazů“ nasměrovat a přivést. A použije k tomu terminologii jednoduchého účetnictví.

134 Srov. Abel, Félix-Marie. *Grammaire du grec biblique*, odstavec 78.

135 Na rozdíl od Johna Knoxe a J. B. Lightfoota se domníváme, spolu s dalšími exegety, že řecké slovo *mallon* („více“) zdůrazňuje důvod, proč si může Filemon Onezima cenit ještě více. Walter Bauer (*Wörterbuch zum Neuen Testament*, odstavec 1377) překládá výraz *posó mallon* v Žd 10,29 jako „oč více“.

136 Schweizer, Eduard. Zum Sklavenproblem im Neuen Testament. *Evangelische Theologie*. 1972, č. 5, s. 505. Jak říká Leopold Sabourin, „žít *v těle* znamená být prostě *na světě*“ (*Rédemption sacrificielle: une enquête exégétique*. Studia 11, Bruges: Desclée de Brouwer, 1961, s. 369). Podle některých mohl být Onezim dokonce členem Filemonovy rodiny (nemanželský syn?). V takovém (hypotetickém) případě by dávalo smysl, že by k němu měl Filemon ještě blíže než Pavel.

137 Nemáme zde prostor pro podrobnou analýzu používání řeckého termínu *en kyrió* v Pavlových spisech. Přehled související literatury nabízí např. Bauer, Walter. *Wörterbuch zum Neuen Testament*, článek „ἐν“, I, 5. V tomto ohledu lze souhlasit s tím, co napsal Albrecht Oepke (*ThWNT*, sv. II., článek „ἐν“. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1967, s. 537), že řecká předložka *en* v tomto kontextu nevyjadřuje jen myšlenku společenství, ale také účasti či podílu na něčem.

138 Lewis B. Radford k v. 11 poznamenává, že v řecké gramatice obvykle první osoba předchází zmínku o druhé (*The Epistle to the Colossians and the Epistle to Philemon*, s. 357). Toto neobvyklé obrácení posloupnosti (místo obvyklého *„mně i tobě“* uvádí *„tobě i mně“*) zde má důležitý význam, protože Pavel tu vlastně tvrdí, že Onezim teď bude užitečný především Filemonovi, ke kterému se vrací.

139 To si dobře uvědomil třeba Joseph Huby, který myšlenku fráze *kai en sarki kai en kyrió* vystihuje opisně takto: „jakožto otrok, který se podřizuje Filemonovi, i jako Pánův učedník, což z něj dělá bratra jeho křesťanského pána“ (*Saint Paul: Les épîtres de la captivité*, s. 125).

Pavlova žádost (Fm 17–20)

ČEP	ČSP	B21
17Jsme-li tedy spolu spojeni, přijmi ho k sobě jako mne. 18Jestliže ti způsobil nějakou škodu nebo je ti něco dlužen, připiš to na můj účet. 19Já Pavel píšu vlastní rukou: já to nahradím. Abych ti neřekl, že mi dlužíš i sám sebe. 20Ano, bratře, udělej mi tu radost v Pánu. Potěš mé srdce v Kristu.	*17Máš-li mě tedy za společníka, přijmi ho jako mne. 18Jestliže ti nějak uškodil nebo je ti něco dlužen, přičti to na můj účet. 19Já Pavel jsem to napsal vlastní rukou: já to nahradím. Abych ti nakonec nemusel říci, že mi dlužíš i sám sebe! 10Ano, bratře, ať mám z tebe radost v Pánu. Občerstvi mé srdce v Kristu!*	*17Máš-li mě za společníka, přijmi ho jako mne. 18Pokud ti způsobil nějakou škodu nebo něco dluží, přičti to mně. 19TOTO PÍŠU JÁ PAVEL SVOU VLASTNÍ RUKOU: JÁ TO ZAPLATÍM! Snad ti nemusím připomínat, že mi dlužíš i sám sebe. 20Nuže, bratře, ať z tebe mám v Pánu užitek i já; potěš mé srdce v Pánu.*

Konečně se dostáváme k Pavlově žádosti. Po dlouhém vysvětlování, v němž Pavel líčil svůj přátelský vztah k Onezimovi a výhody, které Filemonovi přinese návrat jeho milého bratra, nakonec apoštol vyslovuje svou žádost jako logický závěr všeho doposud řečeného: „jestliže tedy" (ř. *ei ún*). Je zajímavé, že ji Pavel formuluje pomocí termínů z účetních, obchodních vztahů.[140] Čtenář se oprávněně může ptát, proč zvolil právě takový slovník. Snad proto, že Filemon sám byl úspěšný obchodník, který takovému vyjadřování dobře rozuměl. To by sice vysvětlovalo volbu konkrétních výrazů, ale ne nutně neobvyklý způsob, jakým je Pavel použije. Proč ve v. 18 hovoří o možných škodách či dluzích, jako by o nich nebyl dostatečně zpraven? Pokud prožil nějaký čas s Onezimem, pak by to jistě dobře věděl! Proč se v tak důležité záležitosti vyjadřuje s jistou dávkou ironie a zavazuje se, že v případě potřeby splatí Filemonovi dluh (v. 19)? A proč nyní apeluje na přítelovu poslušnost (v. 21), když doposud stavěl své zdůvodnění této prosby na vzájemné lásce a přátelství (v. 9)?

Z Pavlova způsobu přímluvy za Onezima se lze domnívat, že se rozhodl využít obrazy z oblasti účetnictví tak, aby jejich princip převedl do oblasti křesťanského života a dal jim tak nový význam. Odesláním Onezima k Filemonovi se Pavel vzdal všech nároků na své duchovní dítě, které „zplodil" (v. 12–13). I když to neodpovídalo římským zákonům, mohl si ponechat Onezima u sebe a až následně žádat jeho pána o svolení. Ostatně tuto možnost ve svém dopise několikrát naznačuje. Jakožto Kristův apoštol si mohl nárokovat Onezimovu službu. Jako ten, který přivedl ke Kristu i jeho pána Filemona, na to měl dokonce právo.[141] Je tedy zvláštní, že takto „mrhá" svým kapitálem, který mu náleží! A navíc tím, že souhlasí se zaplacením Onezimových dluhů,[142] se vlastně vzdává svých pohledávek u Filemona. Zmínka o tom, že i Filemon mu něco dluží, nijak neumenšuje Pavlův písemný závazek (ř. *egó Paulos egrapsa té emé cheiri*). Pavel se fakticky zřekl všech svých nároků ve vztahu k Onezimovi i Filemonovi. A když už zmiňuje, že je ochoten zapomenout na Filemonův dluh, pak jej tím chce inspirovat k tomu, aby byl i on

140 Za povšimnutí stojí řecké výrazy *koinónos* („podílník", „[obchodní] společník"), *adikeó* („způsobit škodu"), *ellogeó* („přičíst na účet"), *grafé* („úřední dokument", „podpis"), *apotinó* („splatit"), *prosofeiló* („dlužit", „být dlužníkem"), *oninémi* („mít z něčeho zisk").

141 „Pavel má v principu nárok požadovat od Filemona jakoukoliv službu. Podle židovských zvyklostí měl učedník sloužit svému mistru jako jeho otrok" (Preiss, Théo. „Vie en Christ et éthique sociale dans l'épître à Philémon", s. 176).

142 Srov. Spicq, Ceslas. *Théologie morale du Nouveau Testament*. sv. II. Paris: Gabalda, 1967, s. 836.

ochoten zříci se vymáhání toho, na co by měl nárok. Copak se Onezim vzdal alespoň částečné svobody uprchlého otroka jen proto, aby se teď stal otrokem bratrské služby?

To, co by se mohlo na první pohled zdát jako vyrovnání pohledávek, je ve skutečnosti vlastně úplným zrušením účetní perspektivy. Čtenář myslící v rovině „má dáti – dal" by nečekal, že ten, kdo dává, z toho bude mít sám zisk (ř. *egó sú onaimén*).[143] Pavel svému příteli „dává" Onezima, čímž si ale ještě více získá Filemona, který je mu již tak zavázán. Tato zvláštní matematika funguje jen „v Kristu". Nevychází jen z prosté skutečnosti, že jedna strana něco dluží té druhé. Její princip lépe vystihuje koncept vyjádřený v řeckém slovu *koinónia*.[144] Ernst Lohmeyer se domnívá, že tento výraz „pro Pavla nikdy neznamená pevné pouto, které spojuje věřící navzájem, ale spíše jde o ‚podíl' jednotlivce na něčem, co dělá pro dobro svého ‚bratra'"[145]. Ostatně ono dynamické pouto, které věřící spojuje, vychází z jejich činů. *Koinónia* ve smyslu „bratrství" nemůže existovat, pokud se takto spojení lidé nepodílejí na realizaci společného záměru. A tímto cílem, ke kterému směřují, je sám Kristus, tedy ustanovení jeho království, jeho dílo záchrany hříšných lidí. K tomuto jeho velkému „projektu" se připojujeme tím, že se (s Kristem) dáme k dispozici pro službu druhým.[146] Takový dar je vlastně zároveň i ziskem. Tato myšlenka také úzce souvisí s Pavlovým symbolickým obrazem „zplození". Apoštol o Onezimovi říká ve v. 12, že je pro něj jako jeho vlastní „srdce", doslova „vnitřnosti" (ř. *splanchna*). Pokud tedy Filemon vyhoví Pavlově žádosti a tím potěší a uklidní jeho „vnitřnosti", „srdce" (ř. *splanchna*), jak doslova říká v. 20, pak tím vlastně potěší Onezima i Pavla. Onezim je tak představený jako nová podoba Pavlovy existence. Apoštol v něm svému příteli dává sama sebe. Jistě tím i riskuje, protože pokud by se Onezim nechoval náležitě, bude to mít dopad i na Pavla. Tento dar mu ale zároveň přináší i zisk, protože se díky němu rozvíjí *koinónia*, na níž se podílí jak tito tři muži, tak i celé společenství.

Podobná myšlenka je i v pozadí konceptu vyslance. Onezim vystupuje jako Pavlův služebník, kterému byla svěřena role vyslance a reprezentanta toho, kdo jej poslal.[147] Tato funkce dává smysl jedině tehdy, pokud druhá strana v osobě vyslance poznává a plně uznává osobu toho, kdo jej poslal.[148] Pokud by Filemon v Onezimovi neviděl samotného Pavla, pak by jej nemohl přijmout tak, jako by přijal apoštola. I on do jisté míry riskuje a „dává se" Pavlovi tím, že na jeho slovo přijímá s důvěrou zpět uprchlého otroka. Ale i tento dar je nakonec ziskem, protože tím Filemon získává v Onezimovi milovaného bratra. A tak v novém světě, který ustanovuje Kristus, se zásadně mění mezilidské vztahy – to, co se dosud vnímalo z účetní perspektivy v kategoriích „má dáti – dal", se teď stává dobrovolným darem, projevem milosti.[149] Tato Pavlova lehká ironie

143 Toto platí v obou směrech vzájemného vztahu. Pavel by si rád ponechal Onezima, *hina hyper sú moi diakoné* (v. 13). Tato řecká fráze se často překládá: „aby mi *místo tebe* sloužil". Ale nejběžnější význam předložky *hyper* s následným genitivem je „pro někoho", „v něčí prospěch". Pokud by tedy Onezim sloužil Pavlovi místo Filemona, pak by tento „dar" byl podle Pavla pro Filemona vlastně ziskem. C. F. D. Moule (*The Epistles of Paul*) a Ernst Lohmeyer (*Die Briefe an die Philipper, an die Kolosser und an Philemon*, ad. loc.) se domnívají, že v řeckém slovu *onaimén* (v. 20) lze vidět narážku na jméno Onezim. To nám nepřipadá pravděpodobné, protože zde máme sloveso, které vyjadřuje určitý typ chování: „být prospěšný", a ne „mít z něčeho prospěch".

144 „Máš-li mě tedy za společníka [ř. *koinónon*]..." (v. 17; ČSP). Je zřejmé, že se zde Pavel odvolává na solidaritu v určitém jednání.

145 *Op. cit.*, s. 17.

146 Srov. 2K 4,11–15; Ga 6,17; Ko 1,24; J 12,24–26.

147 Tato funkce vyslance ovšem nijak neovlivňuje jeho osobní společenské postavení.

148 Srov. s postojem faraona vůči Mojžíšovi, který vystupoval jako vyslanec samotného Hospodina: *„Kdo je Hospodin, že bych ho měl uposlechnout a propustit Izraele? Hospodina neznám..."* (Ex 5,2).

149 Za povšimnutí stojí i skutečnost, že řecké sloveso *charisthésomai* (v. 22) vyjadřuje jak myšlenku darování, tak i projevení milosti (srov. J. B. Lightfoot, *Saint Paul's Epistles to the Colossians and to Philemon*, s. 343).

je zřetelná právě v jeho používání obchodní terminologie. „Pavel celou záležitost vidí a řeší v perspektivě toho, že teď žijí *en Christó* [v Kristu],“[150] protože v Kristu „jsou všichni jedno“[151].

V této situaci už není prostor pro účetní perspektivu a terminologii. Místo toho je třeba se zaměřit na lásku a vzájemný respekt, jak nás to učí Kristus.[152] Pavel a Onezim projevují svou lásku bratru Filemonovi a přesně totéž očekávají i od něj.

ZÁVĚR (Fm 21–25)

Připomenutí základů přímluvy (v. 21 a 22)

ČEP	ČSP	B21
[21]Píšu ti v důvěře ve tvou poslušnost a vím, že uděláš víc, než říkám. [22]Zároveň mi také připrav ubytování, neboť doufám, že vám budu pro vaše modlitby darován.	*[21]Píšu ti přesvědčen o tvé poslušnosti, neboť vím, že uděláš více, než říkám. [22]Zároveň mi také připrav hostinskou místnost, neboť mám naději, že vám skrze vaše modlitby budu darován.*	*[21]Píšu ti v jistotě o tvé poslušnosti a vím, že uděláš více, než žádám. [22]A ještě něco – připrav pro mě pokoj. Doufám totiž, že se k vám díky vašim modlitbám budu moci vrátit.*

Už jsme zřetelně viděli, že Pavlova přímluva za Onezima je vystavěna na základní myšlence lásky. Proč tu tedy najednou mluví o Filemonově poslušnosti? Má snad pravdu Paul-Luis Couchoud, který se domnívá, že Pavel se tu o poslušnosti zmiňuje jen velmi nenápadně a raději ji hned halí do chytré lichotky?[153] Tak tomu rozhodně není. To si dobře uvědomil i Ernst Lohmeyer, když v souvislosti s v. 21 hovoří o tzv. poslušnosti víry.[154] Bylo by chybné stavět lásku a poslušnost proti sobě, jako by poslušnost byla synonymem otroctví, zatímco láska souvisela se svobodou. Pro křesťana je láska příkazem, který mu ukládá jeho svědomí.[155] Zdrojem této lásky je Bůh, a ne člověk (srov. 1K 8,3; 13,12). Věřit znamená poslouchat a taková poslušnost vede k lásce k bližnímu. Právě to měl Pavel na mysli, když se v úvodu svého dopisu modlil za to, aby se Filemonova účast na společné víře prakticky projevila (v. 6). Taková láska nemá žádná omezení a ani Pavel jí nechce určovat hranice. Ani Filemon nemá upadnout do nového legalismu, který by lásku svazoval příliš těsným rámcem.

Pro křesťana je láska příkazem, který mu ukládá jeho svědomí. Nachází svůj zdroj v Bohu, nikoli v člověku. Věřit znamená poslouchat a poslušnost směřuje k lásce k bližnímu. Přesně

150 Preiss, Théo. „Vie en Christ et éthique sociale dans l'épître à Philémon“, s. 173.

151 *Idem*, s. 179.

152 Pokud by tomu tak nebylo, jen těžko bychom vysvětlovali rozpor mezi Pavlovým upřímným vyjádřením přesvědčení o Filemonově opravdové křesťanské lásce (v. 4–9) a následnou chladnou kalkulací zdůvodňující apoštolovu žádost.

153 Couchoud, Paul-Luis. „Le Style rythmé dans l'épître de saint Paul à Philémon“, s. 140. Tento Couchoudův údiv je do jisté míry pochopitelný, protože na první pohled nemusí být jasné, jak dát do souladu výzvu k poslušnosti a žádost postavenou na důvěře v křesťanskou lásku.

154 Lohmeyer, Ernst. *Die Briefe an die Philipper, an die Kolosser und an Philemon*, ad. loc., poznámka 4. Ten zde odkazuje na texty Ř 1,5; 5,19; 6,16; 15,18; 16,19; 2K 7,15; 10,5. Toto propojení jej však vedlo k tomu, že řeckou frázi *hyper … poiéseis* chápe jako výzvu k osvobození Onezima. Takové čtení ovšem není nezbytné. I kdybychom tuto myšlenku chtěli za každou cenu ve verši 21 vidět, pak by stejně nebyla součástí toho, oč Pavel žádá ve jménu lásky a poslušnosti, ale mohla by být maximálně dobrovolným aktem, který by plynul z dobré vůle Filemona.

155 Srov. Ř 13,9.10. Řecký výraz *hypakoé* je třeba překládat jako „poslušnost“, ne „povinnost“ či „úslužnost“. Viz Stuhlmacher, Peter. *Der Brief an Philemon*, s. 52.

to říká Pavel v úvodu listu, když se modlí, aby se Filemonova účast na víře stala účinnou v zakoušení každého druhu dobra (v. 6). Rozsah lásky však nemá žádné hranice. A Pavel nechce žádné stanovovat. Nejde o to, upadnout do nového legalizmu, který by projevenou lásku dusil v příliš úzkém rámci.

Pavel očekává, že Filemon udělá ještě více, než oč jej žádá (ř. *hyper ha legó*), tedy že se oprostí od chladného účetního myšlení a vykoná čin víry.[156] Nejde tu už o zisk a osobní prospěch, o problém svobody a otroctví, ale o poslušnost v lásce, která je inspirována Kristovým darem lidstvu. Vědomí dluhu, který mají všichni vykoupení vůči Kristu, zcela převrací pojetí dlužných závazků, jež mají lidé mezi sebou.

Při pozorném čtení si však musíme povšimnout, že Pavel od Filemona poslušnost nevyžaduje. On na ni s důvěrou spoléhá.[157] Je přesvědčený o opravdové lásce, která plane v srdci jeho přítele a o níž nijak nepochybuje. Nechává na Filemonovi, aby sám posoudil, co je teď nejlepší udělat.

Mohlo by se zdát, že se zde má projevit apoštolova autorita. Pokud o něco žádá Boží služebník s nezpochybnitelnou duchovní autoritou, pak jeho přání má být druhým rozkazem.[158] Avšak Pavel nechce, aby Onezimův pán jednal na základě toho, že mu to nějaká autorita přikázala. Očekávané jednání má vycházet z Filemonova vlastního rozhodnutí, ne z Pavlova příkazu. On sám musí celou záležitost promyslet a dospět k moudrému řešení. A jelikož Pavel dobře zná Filemonovu lásku a poslušnost víry, může si být jistý, že jeho přítel udělá ještě více, než oč jej prosí.

S touto plnou důvěrou mu pak Pavel oznamuje svou plánovanou návštěvu. Dobře ví, že na přítele nevyvíjel žádný nečestný nátlak, jen použil jazyk, který mu musel být srozumitelný. Jeho návštěva nemá být vnímána jako kontrola toho, zda Filemon udělal vše tak, jak si to Pavel přál, ale má být vyslyšením modliteb místních věřících, kteří se modlí za jeho propuštění z vězení. Od Filemona žádá jen přátelské přijetí a ubytování.[159] Tedy přesně to, co si přeje i pro Onezima.

Pozdravy (v. 23–25)

ČEP	ČSP	B21
[23]Pozdravuje tě Epafras, můj spoluvězeň v Kristu Ježíši, [24]Marek, Aristarchos, Démas a Lukáš, moji spolupracovníci. [25]Milost Pána Ježíše Krista buď s vámi.	*[23]Pozdravuje tě Epafras, můj spoluvězeň v Kristu Ježíši, a moji spolupracovníci [24]Marek, Aristarchos, Démas a Lukáš. [25]Milost Pána [našeho] Ježíše Krista s vaším duchem. [Amen.]*	*[23]Pozdravuje tě Epafras, můj spoluvězeň v Kristu Ježíši, [24]a moji spolupracovníci Marek, Aristarchos, Démas a Lukáš. [25]Milost Pána Ježíše Krista s vaším duchem.*

Stejně jako většina Pavlových dopisů i tento končí osobními pozdravy. Jména těchto uvedených apoštolových spolupracovníků se objevují také v listu Koloským. Můžeme se tak domnívat, že oba tyto dopisy byly sepsány více méně ve stejné době. To by potvrzovala i zmínka o Onezimovi

156 Pavel Filemona nežádá, aby udělal více, než oč jej prosí, ale aby byl v tomto dopise schopen vidět více než jeho pouhou literu (srov. *egrapsa* [„napsal jsem"], *legó* [„říkám"]).

157 Řecké sloveso *peithó* znamená „být přesvědčen", „mít v někoho důvěru" (srov. Bauer, Walter. *Wörterbuch zum Neuen Testament*, článek „πείθω", 2 a).

158 Tak tuto záležitost vidí např. Peter Stuhlmacher (*Der Brief an Philemon*, s. 52).

159 Řecké slovo *xenia* označuje buď „pokoj pro hosty", nebo obecně „pohostinnost" (srov. Bauer, Walter. *Wörterbuch zum Neuen Testament*, art. cit.).